

(Folytatás a 10. oldalról.)

— A velük való találkozások során éreztél valami megkülönböztetést?

— Úgy gondolják, hogy az ember nem érti meg azt, amit ők. Lehet, hogy sok dologban nem azonos a műveltségi szintünk, de jóindulattal ezen még segíteni lehetne. Lenéznek az embert, mert fizikai munkával keresi a kenyerét.

— Ismerik ők a te emberi, szellemi értékeidet?

— Nem tudom. Mivel nem járunk együvé, nem szoktunk egy társaságban lenni, nincs lehetőség rá, hogy megismerjük egymást. Egy-két próbálkozás után az ember aztán abba is hagyja, mert nem látja értelmét annak, hogy valamit közösen megbeszéljünk.

— Te nem szeretnél az értelmiségiek közé tartozni?

— Talán nem. Ez arra vezethető vissza, hogy ha az ember hozzákezd tanulni, akkor itt mindjárt azt mondják: felkapaszkodott.

— De hát a tanulás nem kapaszkodás. Nem értem, miért adsz az emberek rossz véleményére. Ha valaki parasztként vagy munkásként született, nem biztos, hogy úgy kell meghalnia.

— Nem biztos, de időben kell elkezdni a tanulást is. Én húszkilenc éves vagyok, ha most elkezdek tanulni, nem sok mindent tudok értékesíteni, olyan hosszú a felkészülés. Mire az ember kiműveli magát annyira, hogy hatni tud, akkorra annyira előregszik, hogy már szinte nyugdíjba mehet.

— Nem érzel magadban valami küldetéstudatot? Hogy neked igenis dolgod van ebben a faluban, és ezt mindenképpen meg kell csinálni.

— Hiába érzi az ember. Ha egyszer nem fogadják be, akkor nincs értelme, hogy ezt csinálja.

— Fogalmazz egy kicsit világosabban.

— Hiába akarnék olyasmit például, hogy összehozzak egy előadást vagy közös beszélgetést a helybeli fiatalokkal. Negyvenből harminc azt mondja, hogy nem érdekli. Meggyőzni nem lehet őket.

— Ha egyszer nem ment, akkor megpróbálsz még egyszer, vagy harmadszor, negyedszer?

— Hát talán inkább a lemondás marad. Ami nem megy, ne erőltesse az ember. Ez talán nem bölcs belátás, de itt hamar megszólják az embert: minek erősködsz, mit akarsz?

— Akkor fogalmazunk tisztán: ezek az emberek egyszerűen kimaradnak a művelődésből, önképzésből?

— Ki.

— Nem érzed ezt olyan gondnak, amit feltétlenül meg kell oldani?

— Hiába beszél az ember és hiába próbálkozik, még a munkahelyen is annyira szét van szóródva a társaság, hogy nem lehet közösséget alkotni. Jóformán azt lehet mondani, hogy mire végez a melóval az ember, már csak aludni akar. Az is nagy probléma, hogy sokan más-hová járnak dolgozni, így jóformán csak

estére érnek haza. Sokan pedig haza sem járnak. Itt egy ördögi körről van szó. A munkahelyen, iskolában azt mondják, hogy ezek az emberek kimaradnak a művelődésből, mert ott nem tudnak rájuk számítani, mivel nem ott laknak. A lakóhelyükön pedig azt mondják, hogy ezek eljárnak a faluból, ezért nem számíthatunk rájuk. És itt bezárul a kör.

— Reménytelennek tartod a vidéki fiatalok kulturális, művelődési lehetőségeit?

— Nem tartom reménytelennek. Talán majd a nálunk fiatalabbak...

— Ez egy olyan stafétabot-átadás, amit senki sem gondol át. Magától elhárítja a kérdést és áttestálja egy újabb generációra. Csak hát ez már folyik egy jó ideje...

— Ez mindig így volt, és még sokáig így lesz. Remény csak a gyerekek között van. Ők még fogékonyak.

— Ellentmondást látok abban, hogy lemondással szólsz a falun élő fiatalok lehetőségeiről, ugyanakkor te magad rengeteget olvasol. A könyvtárban a gyerekeknek segítesz könyvet választani. A falu értelmisége ezt a tevékenységet hogyan fogadja?

— Idáig még nem marasztaltak el emiatt, de jó szót sem kaptam.

— Mi nyomja a szívedet?

— Azt szeretném, ha jobban megérténék egymást az emberek. Nem azt néznék, hogy kinek mennyi pénze van, vagy hogy mi a foglalkozása.

— Nincs benned valamiféle kisebbségi érzés?

— Talán van. Aki többet tanult nálam, annak nagyobb a szókincse. Én nem tudom kifejezni magam úgy, ahogyan szeretném. Ez kellemetlen perceket okozott nekem az életben. Pedig úgy gondolom, egyformán hasznos tagjai vagyunk a társadalomnak, ki így, ki úgy.

— Szerinted hogyan lehetne megszüntetni ezeket a társadalmi különbségeket?

— Olyan találkozási formákat kellene létrehozni, ahol a munkások, parasztfiatalok együtt lehetnének az értelmiségiekkel. Egymás mellett lennének, így az egyik beleszólhatna a másik munkájába. Sokkal jobban össze tudnánk jönni.

Varga Rudolf

Utak a hiánytól a bizonyosság felé

Nem beszélek nemzedéki robbanásról.

Nem beszélek kitérülő horizontról, sokasodó lehetőségekről.

Nem beszélek fiatal magyar irodalomról.

Nem beszélek nemzedékről.

Irodalomról beszélek, 10 esztendő magyar irodalmáról, mely integráns része egész kultúránknak. Minden más lényegtelen, minden más ideológia. És a magyar irodalom soha sem volt annyira ideologikus, mint éppen a hetvenes években.

„A fiatal nemzedék” kifejezésnek nincsen olyan „magánvaló” értelme, amely e kifejezés mindenkori szociális funkciójától függetlenül, mint bizonyos objektív attribútumok összessége, meghatározható. Jelentése, ahogy minden szóé, ideologikus. Nem egyszerűen megnevez valami tőle független jelenséget, hanem olyan gondolkodási mechanizmusokat hív életre, amely a jelenségek egy csoportját mint lényegükben összetartozókat próbálják meghatározni. „Filozófusul” kifejezve, jelentése nem szubsztanciális, hanem intencionális.

Éppen ezért, mindazokat a kísérleteket, melyek a „fiatal írónemzedék” kifejezés értelmét holmi fogalmi adottságként kezelik, mellyel szemben mindössze az a feladatunk, hogy megkeressük az e fogalmakat konkretizáló empirikus tényeket — elhibázottnak tartom. A gombhoz — egy gondolkodásunkat reguláló (manipuláló?) ideologikus fogalomhoz — keresik a vele úgy-ahogy összepasszoló valóságdarabokat: a negyven, a harmincöt, a harminc év alatti írók és költők életkörülményeiből, megjelenési nehézségeiből, életérzésükből kiszűrhető szociológiai és pszichológiai közösségeket. És mert e kifejezés valamiféle egységet és lényegi összetartozást intencionál, valamilyen egység- és összetartozástudat sokaknál valóban kezdett kialakulni. Életkori, szociológiai, közérzeti stb. — egyszóval olyan, amely (írókról és költőkről lévén szó) legfeljebb lényegi tevékenységüknek, a művészi alkotómunkának a külső feltételeit, de nem magát e tevékenységet, és még kevésbé ennek eredményét érinti. A kifejezés bizonyos harmadlagos hasonlóságok túlhangsúlyozásának szuggeráló hatásával mintegy eltereli a figyelmet az ún. „fiatal nemzedék” művészi produkciójában, esztétikai orientációjában tapasztalható elsőrendű különbségekről, sőt ellentétekről.

Irodalmunk, úgy vélem, évtizedek óta nem volt olyan sokszólamú, annyira heterogén, mint ma. (Könczöl Csaba: Válaszok (helyett?), Mozgó Világ, 1978/3.)

Tíz év egy nép történelmében nem nagy idő. Kultúrájában azonban hatalmas intervallum. Tíz év alatt aligha dől össze egy állam építménye — ám kultúrája ennyi idő alatt is csaknem halálos sebeket kaphat. És ha most 10 év irodalmáról beszélünk, kétszer 10 évről kell beszélnünk. Az 1948-tól számított dekád és az 1969-cel kezdődő tíz esztendő a magyar kultúrát tekintve korrelatív viszonyban áll egymással. Amit lerombolt az egyik (az individuom szabadságát és öntörvényűségét), azt építi most újjá a másik.

„A szocializmus előrehaladásának egyetlen mércéje van, az, hogy az egyes ember mennyire vált saját életfeltételeinek urává, mennyire engedik meg ezek a feltételek, hogy saját valóságos életében is »alanynak« és »lágynak« érezze magát, mennyire sikerült neki magának kivívnia ennek kulturális-intézményes, politikai-gazdasági előfeltételeit.” (Szilágyi Ákos: Liberalizmus és demokratizmus, Kritika. 1979/4.)

Két állításnak vagyunk tehát a birtokában. Az egyik szerint (Könczöl Csaba) a nemzedék mint koherencia nem létezik, mivel nincsen — néhány elhanyagolható külső jegyen kívül — semmi lényegileg közös azokban a művészi produktumokban, amiket összefoglaló (egybecsoport?) névvel „fiatal nemzedéknek” szokás nevezni. Szilágyi Ákos állítása pedig a szubjektum központi szerepét hangsúlyozza. E két állítás lényegében a hetvenes évek művészetének (és itt már nem csupán az irodalomról van szó!) legalapvetőbb, leglényegibb, sajátosságait fogalmazza meg. Azokat, melyek ennek az irodalomnak formszervező elemeiként funkcionálnak — lényegében véve mindmáig.

A modern magyar irodalom a hiány köré szerveződik, hosszú éveken át. A hiány a művek objektuma, valósága, a hiányt átélő alkotó pedig önmagát éppen mint e hiány átélőjét objektívizálja. Objektum és szubjektum ilyen egybeesése teszi a hetvenes évek magyar irodalmát alapvetően líraivá. A kisprózaformák eluralkodása ennek a lírizálódásnak csupán külső, ám nem elhanyagolható jele. Fontosabb ennél a belső tartalmi sajátosság: a novella hőse gyakran egybeesik az alkotói szubjektummal; sorsa nem a cselekvés, hanem a történés fogalmával azonosítható; megfogalmazott célja sosem a valóság, mindig az önmaga megismerésére irányul. A novella jelentése nem állításként, hanem kérdésként fogalmazható meg, ám a kérdés sem a hiány okára utal, hanem az adott valóságban adott szereplehetőségek közti választásra. A mű tehát nem a valóságra kérdez rá, hanem önmagára. Ezek a sajátosságok természetesen, nem zárnak ki a próza sokféleségének lehetőségét, egymás mellett vagy egymás ellen ható iskolákat vagy irányzatokat, a tematika változatosságát. Ám éppen a novellára ez ebben az időszakban egyáltalán nem jellemző; hatalmas tömegben vonulnak el az olvasó szeme előtt a helyüket nem találó csellengő hősök, s ritka kivételnek hat s feltűnést kelt Marosi Gyula *Pikulás ifjúja*; az előzőek lebegő líraiságukkal és meszeszerűségükkel, az utóbbi pedig a határozott és kimunkált szerkezetéből adódó, s a korban szokatlan állító attitűdjével: a műalkotás eszmét teremt, ha mégoly elvontat is, s a műalkotásban való részvétel és szükségszerű feloldódás az alkotót, csakúgy mint az erre képes befogadót, az eszme részesévé teszi.

Az, hogy e korszak irodalma nem csupán lírai, de alapvetően romantikus is, ebben az előbb említett eszmeközpontúságban érhető tetten. A hiány ugyanis nem mint a valóság, a társadalom: a gazdaság, a politika konkrétumainak hiánya jelenik meg, hanem mint az eszme hiánya. Nyilvánvaló, hogy az eszme nem léte nem verbálisan fogalmazódik meg, hanem áttételesen, s ez már kínál némi változatosságot: például a cél hiányát (Asperján György: Vészkijáratbejárat), illetve az esemény hiányát (Marosi Gyula: Az egyezkedő).

Az eszme hiányként való jelentkezése ismét reakció. Ellenhatása annak az állapotnak, amikor az eszme hegemoniája az egyént statisztaszerepre kényszerítette a saját életében is. Ez az ellenreakció azonban lényegét tekintve nem lehet fuda-

tos, hiszen a hetvenes években jelentkező írók gyerekként elték át a Rákosi-korszakot.

Az eszme nem léte az egész magyar társadalom történetudati krízisének törvényszerű velejárója volt. Egy teljes nemzedék kategorikusan és tudatosan lett megfosztva a múltjától, a régmúltjától még gyerekként, a közelmúltjától már többnyire felnőttként. Ez a nemzedék (és itt a nemzedéket nem az írókra értem!) természetesen érezhette és érezte magát a társadalom árvájának, s mert a mindennapi idológiában nem tudott szülőjére ismerni, s benne eszményt találni: eszmét gyártott a hiányból vagy mítoszt gyártott a hiány helyére. És ez a tevékenysége annyira elfoglalta, hogy képtelen volt arra figyelni, amiben él, házai, utcái, ágyai és szeretői kulisszák és statiszták voltak élete eszményért kiáltó színjátékában.

Születtek tehát válaszok is a hiányra. A prózában kevesebb, a lírában több és többféle. Az eszme hiányának korában a líra egyik ága a hagyományos költői szerepek felé fordul. Ahogy a prózában a kallódó ember, úgy a lírában az egyetemes szenvedést magára vállaló apostol, a vátesz és a bohóc válik egyeduralkodóvá. A lírai folytonosság megszakadása folytán pedig szimbolikussá, mítikussá emelkedtek a magyar költészet eszmét, produktív eszmét és programot alkotó és hordozó nevei: Ady és József Attila. E szerepek értelmezési különbözőségei ellenére egységes és jelentős költészet született ebben a korban (szemben a prózával), bizonyítva, hogy a kor alapvetően lírai lehetőségeket rejtett magában. Még akkor is jelentősnek kell elismernünk ezt a költészetet, ha mind nyelvében, mind verselésében, technikájában, mind szemléletében merőben hagyományos, már-már konzervatív volt.

Am a hetvenes évek közepére, s éppen a költészetben, igen jelentős, s az irodalom többi műfaja számára is

fontos változás állt be a szemléletben. E szemléletváltozás nevekkel is pontosítható: Tandori Dezső és Petri György nevével. „Olyan »új líramodelleket« hívtak életre, és — másfelől — olyan költői világképekre tették fogekonyrá az irodalmi köztudatot, amelyek problémafelvetései a rendszerint Ady, József Attila nevével jelzett művészi »modelltől« (»fővonalától«, »fősodortól«) idegenek. Ez utóbbi számára, az összes lehetséges egyéni és kvalitásbeli különbségek ellenére is, evidenciaként kezelt előfeltevés, hogy a vers egy önmagában meghatározható alany reflexiója valamilyen »tárgyra«, s formája »a lélek ama szubsztanciális pillanatának« (Lukács) a formája, amelyben szubjektum és objektum különváltsága, még ha csak időlegesen, egy érzés, egy hangulat, egy indulat erejéig is, a közvetlen bensőségben megszűnik. E »modell« a költészet történetében számtalan sajátos couleur locale-t kaphatott, ...ezek a minőségek azonban a modell lényegi szerkezetét nem érintették: mert bármilyen minőségi határozományokkal töltötték is fel a lírai szubjektumot és tárgyát, rögzítettnek tételezték azt a viszonyt, amely őket összefűzi, s amely — épp e rögzítettség folytán — szavatolja a lírai közlés lehetőségét. Mármost a hatvanas évek második felében jelentkezett másfajta lírai világképek éppen abból nőttek ki, hogy kérdéssé tették magát ezt a viszonyt — vagy úgy, hogy a szubjektum megkettőzése, sőt, megsokszorozása folytán relativizálták, vagy úgy, hogy a lírai reflexió előfeltételéből annak legközvetlenebb tárgyává változtatták.» (Könczöl Csaba).

Tandori, Petri a hiányt tehát nem eszmei-(ideológiai) síkon élik át, hanem — legjelentősebb verseikben — bölcséletin, ily módon nem „válaszolnak rá”, hanem értelmezik. Voltaképpen ez az értelmező attitűd volt olyan megtermékenyítő hatással az irodalomra, sőt kimutatható lenne, a többi művészeti ágra is. És nem egyszerűen az értelmezésről van szó. Nem csupán arról, hogy jelenségekre magyarázatot találjunk. Arról elsősorban, hogy mindazok a körülmények, melyek hatásaként a hatvanas évek, a hetvenes évek végére sem változtak lényegesen meg. Az irodalom, valamint a művészetek többi ága azonban mind formájában, mind szemléletében jelentősen változott. A hiány korát éljük ma is, ám a hiány már nem ideologikus, hanem racionális megközelítést követel. A racionális megközelítés módja fakultatív, rendkívül széles skálán mozgatható. Az irodalom — nem heterogenitását, inkább — pluralitását a megközelítésmód eme változása okozta. Az egységes világkép meghódítása mint cél, a tagadástól kezdve a feladattal való romantikus azonosulásig, az alkotó magatartások széles spektrumát hitelesíti. A hiány tettenérése, az irodalomban már nem a tragikus pátoszt, vagy a pusztá rezignációt váltja ki, hanem a bizonyosság igényét fogalmazza meg.

Ennek az igénynek a megfogalmazódása nyomán számtalan lényegi változás zajlik le a költészetben, csakúgy, mint a prózában. A lírai szerepek a hetvenes évek második felére fokozatosan eltűnnek, de egyeduralmuknak mindenképpen vége; kezdő költők és dilettánsok eszköztárába vonul a szereplíra. A költészet anyaga úgy tematikáját, mint formakincsét tekintve sokszínűsödik. A líra objektíválódása tovább tart. Jelzi ezt nem csupán a Tandori-követők egyre népesedő, ám jelentőset csupán ritkán produkáló tábora (Fodor Ákostól Ferenc Győzön át Zirkuli Péterig), de az alapvetően hagyományos líramodell képviselő költők újabb kötetének tanúsága is (Veress Miklós:Porhamu, Szepesi Attila: Korai hatyúdalok) — ezekben a versekben lényegi változások zajlását vehetjük tudomásul a költészet alanyának és tárgyának viszonyában: az egy adott (ha pontosan nem is ismert) valósághoz való konkrét viszony (esetenként: szerep) módosulásait (lírai magatartás) magának a lírai szubjektumnak a módosulásai váltják fel, pontosabban: nem egy adott „én” különböző magatartáslehetőségeiről van szó egy adottnak elfogadott valósággal szemben, hanem a valóság immár megfoghatatlan jellege „megosztott” és egymással gyakorta interferenciában levő „éneket” produkál.

Az epika a hetvenes évek második felében hatalmas felívelő szakaszát éli. Jelentősége messze meghaladja a novellák korszakáét. Amiként a líra objektíválódása, úgy az epika lí-

rizálódása is folytatódik. Ám az epika akkor éli át újabb — immár nem romantikus — lírizálódási korszakát, amikor a líra már megteremtette az objektíválódás feltételeit és módját. Az epika tehát, amikor „líraizálódik” (szubjektíválódik), egyszerre mind „vissza is epizálódik”, a szó Tandori-értelmében. Ez a képlet az utóbbi évben három különböző módon jut érvényre: Nádas Péter egy lényegileg hagyományos szemléletű és technikájú novelláskötet (Kulcskereső játék, 1969) után igen későn, de kortársainál hamarabb írja meg egyértelműen epikus családregényét (Egy családregény vége, 1977), ezután 1979-ben olyan új novelláskötettel jelentkezik (Leírás), amely — erre több folyóirat-publikáció már korábban figyelmeztetett — a valósághoz való viszonyának jelentős változásáról, lírizálódásáról tanúskodik. A Leírás elbeszéléseit aligha lehet egyértelműen műnembe sorolni — az írások a két műnem határán állva mintegy a lehetőségek ilyen irányú határait jelzik.

Bereményi Géza — aki napjainkig nagyon sok műfajban: regény, elbeszélés, dráma, filmforgatókönyv, sanzonvers — alkotott kivételesen jelentőset, a maga önéletrajzát (családregényét) már a lírai tudat-történet-regény műfajában írja meg, ahol az epikai elem a „történet”, a lírai pedig az önmagát értelmező „tudat”. Az objektum és szubjektum tehát egymásra utal (és egymást előfeltételezi), úgy hogy egyik sem fogható fel állandó, de végső soron még „objektív” tényezőnek sem.

Esterházy Péter Termelési-regény (kissregény) című műve epikai konstrukció. Ám alapvető epikus jellegét olyan attributumoktól nyeri, melyek a klasszikus regényt jellemzik, nem az ilyen értelemben „regényszerű” első résztől, de még csak nem is az E. feljegyzései-ből kibogozható események történetességétől, hanem a „nézése mögül kimozdult” tekintetnek épp ezt az elmozdult voltát számtalan formai megoldással is hangsúlyozó, kivülállást és felülemelkedést szuggeráló ironikusságától. Ezáltal a látottak és elmondottak objektívnek állítatnak-állítatnának, ha a regény minden szintjén zajló állandó mozgás (elmozdulás) nem az állítás eleve bizonytalanságát állítaná.

A bizonyosság keresésének folyamatában, úgy tűnik, ez az irodalom a bizonytalanság állításánál tart éppen. Amit meg tud fogalmazni: ismét — a hiány. Ám a hiány megfogalmazása nem negáció. Éppen ellenkezőleg: állítás. Olyan állítás, amely irodalmunkat a legnapibb és a legáltalánosabb módon kapcsolja Európához és a világ irodalmának legfőbb áramlatába. Nem kevesebbről van szó, mint a személyiség önértelmezésének óriási kérdéséről. Vissza kell ehhez fordulni az egyénhez; az „alkotott”-tól az alkotóhoz, s azon túl az alkotóhoz (nem művészi értelemben csupán) — a produktumtól az eredetű. Nem tagadás ez, hanem cselekvő program. Nem is új program: a XX. század természet-tudománya hosszú idő óta dolgozik ennek alapján. Nem is társtalan program: a szociográfia ugyanezt vállalta és gyakorolja. (Ennek megfelelően a magyar szépirodalom újabb megtermékenyülést éppen a szociográfiától várhat, s Csalog Zsolt személyében ennek a prózatípusnak a képviselője is jelen van már.)

Fontos stádiumában van a magyar irodalom. Hogy önértéke mekkora, nem tudható pontosan. Mint ahogy az sem, hogy az utak innen hányfelé-merrefelé futnak majd szét. És ez nem is fontos. A valóság úgyszólamint gyorsabban változik, mint az irodalom. Amelynek egyetlen feladata az lehet, hogy szorgalmazza egy nemzet önismeretének a kiteljesítését. És ezt a feladatát ez a magyar irodalom maradéktalanul ellátja. Ezért nem „fiatal”, hanem irodalom. Ezért integráns része a teljes magyar szellemi kultúrának.

Mányoki Endre